

dr hab. prof. UAM Barbara Jankowiak
Pracownia Psychopedagogicznych Badań nad Rozwojem Człowieka
Wydział Studiów Edukacyjnych
Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu

RECENZJA
rozprawy doktorskiej mgr Anny Zalewskiej
zatytułowanej
BARIERY W RELACJI ROZSTAJĄCYCH SIĘ RODZICÓW W KONTEKŚCIE
WSPÓŁPRACY RODZICIELSKIEJ
przygotowanej pod kierunkiem dr. hab. prof. UŚ Macieja Bernasiewicza,
Katowice 2023, ss. 238

Dokonując oceny rozprawy doktorskiej przygotowanej przez mgr Annę Zalewską odniosę się do: ogólnej charakterystyki pracy (w tym tytułu, struktury rozprawy i bibliografii) oraz jej merytorycznej zawartości. Całość zakończę konkluzją.

Dysertacja Pani Magister Anny Zalewskiej jest poświęcona analizie barier w relacjach rozstających się rodziców. Prowadzenie poszukiwań naukowych w tym obszarze jest według mnie niezwykle istotne nie tylko dla rozwoju wiedzy pedagogicznej, ale także praktyki opartej na dowodach naukowych i dlatego uważam, że podjęcie tego tematu przez Doktorantkę jest zdecydowanie wartościowe poznawczo.

Praca doktorska Magister Anny Zalewskiej liczy (wraz z załącznikami) dwieście trzydzieści osiem stron. Rozprawa została podzielona na cztery rozdziały poprzedzone wstępem. Dwa pierwsze dotyczą analizy teoretycznej badanego zjawiska, trzeci metodologii badań empirycznych, natomiast rozdział czwarty ich analizy. Całość zamykają: podsumowanie i wnioski oraz zakończenie. Po nich umieszczone zostały: spis tabel i rysunków, bibliografia a także załączniki. Rozprawa doktorska kończy się na stronie 178, gdyż na stronach 179-238 (załącznik nr 3) znalazł się „*Program warsztatów dla rozstających się rodziców – pokonywanie barier komunikacyjnych*”. Rozprawa ma klasyczną strukturę: od przeglądu literatury przedmiotu, poprzez projekt badawczy po analizę i interpretację uzyskanych rezultatów. Tak pomyślana struktura nie budzi zastrzeżeń, jest przejrzysta, a poszczególne rozdziały i podrozdziały tworzą logiczną całość. Tytuł pracy w pełni oddaje jej zawartość. Literatura, na której Autorka oparła swoje analizy, liczy 125 pozycji i zawiera

głównie prace polskich autorów. Mimo, że są to pozycje reprezentatywne dla badanego problemu z całą pewnością bardziej pogłębiona analiza światowych źródeł wzbogaciłaby warstwę teoretyczną i interpretacyjną pracy doktorskiej.

We wstępie Autorka w sposób rzeczowy prezentuje pole problemowe swojego doktoratu i jasno uzasadnia sformułowanie tematu. Doktorantka w swojej pracy zawodowej jako pracowniczka ośrodka mediacji prowadzi kontrolowane spotkania rodziców z dziećmi, które są organizowane na zlecenie sądu dla skrajnie skonfliktowanych rodziców, którzy po rozstaniu nie potrafią ze sobą współpracować. Ich wzajemna niechęć powoduje, że angażują w konflikt swoje dzieci narażając ich zdrowie psychiczne. Autorka założyła, że identyfikacja barier w relacji rozstających się rodziców, pozwoli na zaprojektowanie interwencji umożliwiających rodzicom wypracowanie bardziej adaptacyjnych sposobów wchodzenia w relacje, co jednocześnie przyczyni się do ochrony zdrowia psychicznego ich dzieci. Chciałabym w tym miejscu podkreślić, że doceniam tak silnie osadzoną w praktyce motywację Autorki do podjęcia eksploracji naukowych.

Rozdział pierwszy, zatytułowany „Trudności związane z rozstaniem rodziców” składa się z czterech podrozdziałów. Magister Anna Zalewska omówiła w nim komunikację i jej bariery, scharakteryzowała konflikty w jakich uczestniczą rozstający się rodzice, a także metody pracy z nimi. Doktorantka powołała się również na polskie ustawodawstwo dotyczące rozstań, rozwodów i kontaktów z dziećmi. Rozdział zamyka analiza konsekwencji zachowań rozstających się rodziców ze szczególnym uwzględnieniem konfliktu lojalnościowego i alienacji rodzicielskiej. Odnosząc się do krytyki koncepcji alienacji rodzicielskiej Autorka na stronie 41 wymienia niepoprawność metodologiczną, lekceważenie przemocy ze strony opiekuna drugoplanowego, uprzedzenia w stosunku do kobiet oraz brak elastyczności w postrzeganiu rodziców „*rodzic pierwszoplanowy jest przedstawiany w sposób jednoznacznie pozytywny, a drugoplanowy w sposób jednoznacznie negatywny*”. W tym zdaniu pojawił się błąd. To rodzic pierwszoplanowy jest bowiem w koncepcji alienacji postrzegany negatywnie. Rozdział drugi nosi tytuł „Wybrane koncepcje wyjaśniające źródła barier i metody ich niwelowania” i składa się z trzech podrozdziałów. Autorka dokonała w nich charakterystyki trzech teorii: poliwalnej, behawioralnej i poznawczej. Podsumowując tę część recenzji mogę stwierdzić, że Doktorantka wykazała się wiedzą teoretyczną na temat, komunikacji interpersonalnej, konfliktów w relacjach rozstających się par i źródeł tych konfliktów. W ciekawy sposób opisała teorie wyjaśniające bariery w komunikacji i źródła konfliktów a także metody, które można wykorzystać w pracy z parami w konflikcie. Opisanie tych obszarów tworzy kontekst teoretyczny dla projektu badawczego, który jest przedmiotem kolejnych

części pracy. Moją wątpliwość budzi jednak jeden powtarzający się wątek zarówno w pierwszym jak i drugim rozdziale teoretycznym oraz później w interpretacji wyników, dotyczący porównania osób ze spektrum autyzmu i skonfliktowanych partnerów, którzy utrudniają sobie po rozstaniu kontakt z dzieckiem. Jak pisze Autorka w rozdziale pierwszym na stronie 16: *„Znajomość tego zaburzenia z punktu widzenia pracy praktycznej pozwoliła na skojarzenie behawioralnego wymiaru funkcjonowania autystów z behawioralnym wymiarem funkcjonowania neurotypowych dorosłych w sytuacji wyjątkowej, jaką jest silnie rozwinięty konflikt dotyczący rozstania i opieki nad wspólnym dzieckiem. Oczywiście źródło podobnych zachowań (których najbardziej wyrazistym przykładem jest brak utrzymywania kontaktu wzrokowego z rozmówcą), jest w obydwu grupach coś zupełnie innego, jednak ich narzucające się podobieństwo w postaci możliwej do zaobserwowania podczas badań, nie pozwoliło na zignorowanie tej analogii. Zarówno osoby ze spektrum autyzmu, jak i badani rodzice, mają problemy na etapie komunikowania się, co nie zawsze (a w przypadku badanych nigdy) jest związane z zaburzeniami w zakresie wypowiedzenia słów.”*. Takie porównanie miałoby sens tylko wtedy, gdyby Autorka przywołała badania potwierdzające, że osoby ze spektrum autyzmu częściej niż osoby nie doświadczające tego zaburzenia konfliktują się z partnerem po rozstaniu i utrudniają mu kontakt z dziećmi. Doktorantka nie powołuje się jednak na takie badania, a więc nie uzasadnia tego porównania w żaden sposób na poziomie teoretycznym. Zgodnie z moją wiedzą takie uzasadnienie po prostu nie istnieje. W literaturze dotyczącej alienacji rodzicielskiej podkreśla się natomiast, że istotnym czynnikiem ryzyka są zaburzenia osobowości jednego z rodziców¹, czego Doktorantka nie opisuje w pracy. W dalszej części Doktorantka uzasadniając zastosowanie terapii behawioralnej jako metody pracy ze skonfliktowanymi rodzicami na stronie 45 również odwołuje się do zaburzeń autystycznych: *„Zagadnienie to niewątpliwie wymaga badań, jednak ze względu na możliwość porównania dzieci z autyzmem z badanymi rodzicami dzięki literaturze przedmiotu, postanowiono wykorzystać istniejącą już wiedzę w konstruowaniu warsztatów dla rozstających się rodziców. Terapia dzieci z autyzmem jest nurtem rozwijanym od lat, bogatym w koncepcje, teorie i odniesienia do praktyki, które mają zbadaną skuteczność i potencjał do zmiany nieadaptacyjnych i antyspołecznych zachowań. Analogie pojawiające się między autystami a badanymi rodzicami nie mogły więc zostać zignorowane w kontekście poszukiwania skutecznych oddziaływań i sposobów pracy warsztatowej i pedagogicznej z*

1 Ellis, E. M., Boyan, S. (2010). Intervention Strategies for Parent Coordinators in Parental Alienation Cases, *The American Journal of Family Therapy*, 38:3, 218-236, DOI: 10.1080/01926181003757074
Jaffe, A. M., Thakkar, M. J., Piron, P. (2017). Denial of ambivalence as a hallmark of parental alienation, *Cogent Psychology*, 4:1, 1327144, DOI: 10.1080/23311908.2017.132714

zaburzeniami komunikacji, z tego powodu postanowiono skorzystać z szerokiego dorobku specjalistów zajmujących się pracą z osobami ze spektrum autyzmu”. Chciałabym w tym miejscu podkreślić, że sam wybór teorii behawioralnych do wyjaśniania zachowań skonfliktowanych rodziców, jak również prób ich zmiany nie budzi moich wątpliwości, wręcz przeciwnie uważam go za całkowicie teoretycznie uprawniony, jednak motywowanie wyboru owych koncepcji podobieństwem skonfliktowanych rodziców do dzieci ze spektrum autyzmu, uważam za niewłaściwe i nieuzasadnione naukowo. Istnieje szeroka literatura dotycząca wykorzystania teorii behawioralnych w terapii małżeńskiej², a także w treningach umiejętności rodzicielskich³ a nawet w przypadku alienacji rodzicielskiej⁴ i takie uzasadnienie byłoby moim zdaniem bardziej adekwatne.

Rozdział trzeci nosi tytuł „Założenia metodologiczne badań własnych”. Autorka prawidłowo uzasadniła potrzebę podjęcia badań w tym obszarze wskazując na istotne znaczenia wyników badań naukowych dla praktyki pracy z silnie skonfliktowanymi rodzicami w kontekście ich współpracy w obszarze wychowania wspólnych dzieci po rozstaniu lub rozwodzie. Doktorantka prawidłowo zdefiniowała przedmiot i cel badań. Przedmiotem badań Magister Anna Zalewska uczyniła sytuację konfliktu między rozstającymi się rodzicami małoletnich dzieci, i te elementy relacji między rodzicami, które sprawiają, że konflikt się utrzymuje lub pogłębia, celem teoretycznym określenie czynników zaburzających komunikację między rozstającymi się rodzicami, natomiast celem praktycznym jest stworzenie programu warsztatów doskonalących komunikację między badanymi rodzicami. Doktoranta nie sformułowała hipotezy badawczej, co jest właściwe dla badań jakościowych. Pani Magister prawidłowo sformułowała problem badawczy główny: „Jakie bariery występują w relacji rozstających się rodziców?” oraz problemy szczegółowe: „1. Jakie były przyczyny rozstania rodziców? 2. Jakie są źródła konfliktów występujących między rodzicami? 3. Jaka jest charakterystyka psychologiczna rodziców? 4. Jakie są zachowania rodziców w stosunku do siebie nawzajem generujące bariery w ich relacji? 5. Jakie są zachowania rodziców w stosunku do dziecka, generujące bariery w ich relacji? 6. Jakie są zachowania dziecka generujące bariery w relacji rozstających się rodziców?”. Doktorantka zastosowała wielokrotne studium przypadku z użyciem technik obserwacji

2 Dattilio, F. M. (2013). *Terapia poznawczo-behawioralna par i rodzin*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

3 Beck, J. S. (2012). *Terapia poznawczo-behawioralna: podstawy i zagadnienia szczegółowe*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

4 Toren, P., Bregman, B. L., Zohar-Reich, E., Ben-Amitay, G., Wolmer, L., Laor N. (2013) Sixteen-Session Group Treatment for Children and Adolescents With Parental Alienation and Their Parents, *The American Journal of Family Therapy*, 41:3, 187-197

uczestniczącej i analizy dokumentów. Wybór ten nie budzi wątpliwości – jest prawidłowy. Autorka rozprawy opisała kryteria celowego doboru grupy uczestników badań. Do próby zostało zakwalifikowanych 15 rodzin składających się z dwojga rodziców i od jednego do trojga dzieci, skierowanych przez sąd do ośrodka mediacji w celu realizowania spotkań dzieci z rodzicem drugoplanowym. W dalszej części rozdziału Magister Anna Zalewska szczegółowo opisała etapy poprzedzające badanie jak i sposób prowadzenia badań. W tej części pracy, brakuje informacji dotyczących kwestii etycznych takich jak świadome zgody uczestników i uczestniczek na udział w badaniach naukowych, czy zgody osób kierujących placówką, w której pracuje Doktoranta na pozyskanie danych z dokumentacji. Te kwestie wydają się istotne w tak prowadzonym projekcie naukowym.

Rozdział czwarty „Prezentacja wyników badań – analiza i interpretacja” zawiera analizę danych stanowiącą odpowiedzi na kolejne szczegółowe problemy badawcze. Autorka przytacza fragmenty z opinii psychologiczno-pedagogicznych wydanych przez Opiniodawczy Zespół Sądowych Specjalistów oraz dane z obserwacji, dokonuje ich kategoryzacji, podsumowuje i dokonuje analizy wspierając się literaturą przedmiotu. Generalnie ten sposób prezentacji i omówienia danych można uznać za prawidłowy. Wyłania się z niego złożony obraz powodów rozstania i źródeł konfliktów. Doktorantka omówiła także cechy rodziców pierwszoplanowych i drugoplanowych inspirowując się Teorią Wielkiej Piątki. Jednakże Autorka zmodyfikowała wymieniane w niej wymiary na przykład zamiast otwartości na doświadczenie (inteligencji) zastosowała pojęcie autorefleksyjności. Myślę, że warto byłoby takie zmiany uzasadnić teoretycznie. Jest to ponadto jedna z kategorii, która okazała się najbardziej diagnostyczna w prowadzonych analizach, gdyż zarówno rodzice pierwszoplanowi jak i drugoplanowi zostali zakwalifikowani jako osoby o niskim nasileniu tej cechy. W tym miejscu - na stronie 124 - po raz kolejny Autorka odwołała się w interpretacjach do zachowań osób ze spektrum autyzmu. *„Jednym z aspektów zaburzenia teorii umysłu u osób w spektrum jest brak rozumienia faktu, że odczucia i myśli innych osób mogą różnić się od naszych własnych. Rozstający się rodzice również wykazują podobne tendencje, ale w przypadku nieumiejętności rozdzielenia swojego myślenia o byłym partnerze a opinii własnego dziecka na temat drugiego rodzica, co powoduje przelewanie na dziecko własnych lęków, obaw i antypatii”*. Autorka podaje również dalej na stronie na tej samej stronie, że *„Występowanie dysfunkcji teorii umysłu nie związanej ze spektrum autyzmu (dla którego taka dysfunkcja jest charakterystyczna) pojawia się również w badaniach nad schizofrenią oraz innymi chorobami psychicznymi, co sugeruje, że autyzm nie jest jedynym czynnikiem mogącym doprowadzić do zaburzenia tej sfery funkcjonowania człowieka*.

Badania sugerują również, że do upośledzenia teorii umysłu mogą również prowadzić zaburzenia lękowe oraz depresja". Doktorantka pomija jednak dużo bardziej prawdopodobną przyczynę problemów w obszarze autorefleksji oraz odróżniania własnych potrzeb i emocji od potrzeb i emocji dziecka a są nią zaburzenia osobowości, które jak już wspomniałam wcześniej w recenzji są wymieniane w literaturze dotyczącej alienacji rodzicielskiej jako czynnik ryzyka⁵. Doktorantka definiując autorefleksyjność słusznie odnosi się do tekstu Moniki Marszał dotyczącego mentalizacji. Warto dodać, że ta sama autorka prowadziła badania możliwości i ograniczeń w mentalizacji osób z zaburzeniami osobowości i jak konkluduje w swojej książce „*zaburzenia mentalizacji w grupie osób borderline mogą mieć zarówno charakter globalny, tzn. dotyczyć wszystkich jej wymiarów, jak i częściowy, związany z pewnym profilem zdolności do mentalizacji*”⁶. Jak podają Yeomans, F. E., Clarkin, J. F., Kernberg O. F. „*Pacjenci z rozwiniętą patologią borderline nie mają zintegrowanego poczucia własnej osoby [...] jakie pozwoliłoby im na właściwą ocenę stanu umysłu siebie i innych w świetle ogólnie zrównoważonego widzenia siebie i ludzkich interakcji. Ogólna ocena innego może być wypaczona przez projekcję wąskich wewnętrznych obrazów i dlatego niemożliwa staje się realistyczna refleksja na jego temat – nie da się bowiem sięgnąć poza wewnętrzną reprezentację obiektu*”⁷. Wydaje się, że taki wątek interpretacyjny, łączący alienację rodzicielską z zaburzeniami osobowości, a co za tym idzie niskimi możliwościami autorefleksji i szerzej mentalizacji, byłby zdecydowanie bardziej uzasadniony teoretycznie, został on jednak przez Autorkę pominięty.

Z kolejnych rozdziałów wyłania się natomiast szczególnie interesujący obraz zachowań generujących bariery w relacjach rodziców z obserwacji zachowań rodziców względem siebie, dziecka oraz zachowań dziecka. Te fragmenty pracy uważam za najcenniejsze dla zrozumienia postawionego przez Doktorantkę problemu. Obraz uwikłanego w konflikt rodziców dziecka/dzieci jest opisany w sposób ciekawy i wieloaspektowy. Autorka jawi się jako refleksyjna badaczka głęboko zanurzona w badanej rzeczywistości. W dalszej części pracy Pani Anna Zalewska w ciekawy sposób podsumowuje uzyskane wyniki dokonując charakterystyki barier w komunikacji rozstających się rodziców odpowiadając w

5 Ellis, E. M., Boyan S. (2010). Intervention Strategies for Parent Coordinators in Parental Alienation Cases, *The American Journal of Family Therapy*, 38:3, 218-236, DOI: 10.1080/01926181003757074

Jaffe, A. M., Thakkar, M. J., Piron, P. (2017). Denial of ambivalence as a hallmark of parental alienation, *Cogent Psychology*, 4:1, 1327144, DOI: 10.1080/23311908.2017.132714

6 Marszał, M. (2014). *Mentalizacja w kontekście przywiązania. Zdolność do rozumienia siebie i innych u osób z osobowością borderline*. Difin. s.173

7 Yeomans, F. E., Clarkin, J. F., Kernberg O. F. (2015). *Psychoterapia skoncentrowana na przeniesieniu w leczeniu zaburzeń osobowości borderline. Podręcznik kliniczny*. Polskie Towarzystwo Psychoterapii Psychodynamicznej, s.33

ten sposób na problem główny dysertacji doktorskiej. Pracę wieńczy zakończenie. Warto podkreślić, że Autorka postawiła dodatkowy cel pracy, którym było zaproponowanie programu interwencji dla specjalistów podejmujących pracę z rozstającymi się rodzicami. Dlatego też na końcu rozprawy, w załączniku numer 3, znalazł się „*Program warsztatów dla rozstających się rodziców – pokonywanie barier komunikacyjnych*”. Znajdują się w nim ćwiczenia zaczerpnięte z opracowań odnoszących się do opisanych wcześniej teorii: behawioralnej, poznawczej i poliwalgalnej.

Podsumowując praca „*Bariera w relacji rozstających się rodziców w kontekście współpracy rodzicielskiej*” stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, wygenerowane wnioski są merytorycznie i metodologicznie poprawne a całość dowodzi ogólnej wiedzy teoretycznej Autorki w dyscyplinie pedagogika. Stwierdzam, że rozprawa doktorska Magister Anny Zalewskiej spełnia wymogi obowiązującej ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki i na tej podstawie wnioskuję o przyjęcie dysertacji i dopuszczenie Kandydatki do kolejnych etapów przewodu doktorskiego.

Poznań, 23.05.2023 r.

Barbara Zaulonik